

ANDA SMILTĒNA

Bizantijas tiesību kodeksi un to ietekme Krievijas valstiskuma veidošanā

Byzantine law codes and their influence on the formation of Russian statehood

ATSLĒGVĀRDI:

Bizantija, Bizantijas tiesību recepcija, Ecloga, Trešā Roma, slavofili, pareizticīgā baznīca

KEYWORDS:

The Byzantine Empire, the reception of Byzantine law, Ecloga, the Third Rome, Slavophiles, the Eastern Orthodox Church

Profesors Jānis Lazdiņš ir rakstījis:

“Nezinot valsts tiesību pirmsākumus, nav iespējams zinātniski pamatoti spriest par tiesību pārmantojamību.”¹ “Tiesību vēsture nodrošina izpratni par tiesību ģenēzi un evolūciju, atbildot uz jautājumu, kāpēc tiesības ir tādas, kādas tās ir.”²

Mazliet pārfrāzējot profesoru Lazdiņu, var teikt: tiesību vēsture var izskaidrot, kāpēc valsts, tās tiesības un vieta pasaules vēsturē ir tāda, kāda tā ir. Un vēl vairāk – tiesības ir daļa no katras valsts “kultūras kodola”, kas ļauj saprast, kādi vērtību vēstījumi tiek īstenot caur valsts politiku.

Corpus Iuris Civilis līdz ar universitāšu rašanos Eiropā uz vairākiem gadsimtiem kļuva par Eiropas jurisprudences mugurkaulu, “*tas ir gan tās motors, gan degviela*”. *Corpus Iuris Civilis* apjomīgā materiāla pakāpeniska atklāšana, izprašana, komentēšana

1 Lazdiņš, J. Tiesu varas pēctecība kā viens no valsts kontinuitātes pamatiem. Jurisprudencei un kultūrai: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi. Latvijas Universitātes 5. starptautiskā zinātniskā konference. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 634. lpp.

2 Lazdiņš, J. Priekšvārds. Grām: A. Smiltēna. Deleģētās likumdošanas pirmsākumi Eiropā un Latvijā. Rīga, Latvijas Vēstnesis, 2018, 5. lpp.

un recepcija veido mūsdienu jurisprudences kā zinātnes pamatu un vienlaikus kalpo kā universālas, racionālas un praktiskas ikdienas situācijas risinošas tiesību normas. Eiropas izpratnē tiesības kā zinātne nav iedomājama bez tā mantojuma, ko atstājis šis Bizantijas imperatora Justiniāna laikā veiktais tiesību apkopojums. Reti tiek pieminēts, ka Bizantijas impērija turpināja pastāvēt līdz 1453. gadam un šajos apmēram 1000 gados pēc *Corpus Iuris Civilis* radīšanas Bizantijas impērijā tikai veikti vēl vairāki nozīmīgi tiesību apkopojumi. Lai arī šie kodeksi ir zināmi galvenokārt tiesību vēsturniekiem, kuri par to īpaši interesējas, plašāk juristiem tie nav tuvāk pazīstami, jo Eiropas tiesiskajā kultūrā Bizantijas tiesību recepcijas ietekme nav salīdzināma ar romiešu tiesību ietekmi. Vēl vairāk – Eiropa sevi neuzskata par Bizantijas kultūras pēcteci, savukārt Krievija savu vietu pasaulēs telpā saista ar Bizantijas tradīciju turpināšanu. Šā ļoti lakoniskā pētījuma mērķis ir pārbaudīt hipotēzi, vai pamatots ir uzskats, ka tieši Bizantijas tiesību recepcija Austrumslāvu teritorijās radīja priekšnoteikumus tam, lai Krievijā izveidotos un nostiprinātos ideja par Maskavu kā trešo Romu un Bizantijas impērijas mantinieci.

Bizantijas imperators Justiniāns (*Φλάβιος Πέτρος Σαββάτιος Ἰουστινιανός*; *Flāvius Pētros Sabbātios Ioustinianós*; *Flavius* (ap 482–565)) labākajiem juristiem uzdeva radīt romiešu tiesību apkopojumu, kas pazīstams kā *Corpus Iuris Civilis*. Lai gan tā saucamā Justiniāna kodeksa apkopšanu veica bizantiešu juristi Triboniāna (*Τριβωνιανός* (485?–542)) vadībā, kodeksa trīs ievadus, iespējams, uzrakstījis pats imperators, skaidrojot savus nodomus un šā kodeksa mērķus.

Pirmajā kodeksa ievadā Justiniāns norāda:

*“Tās lietas, ko tik daudzi iepriekšējie imperatori pieprasīja labot, bet kas nevienam tā arī neizdevās, Mēs esam nolēmuši tagad izdarīt ar visuvarenā Dieva palīdzību; un revidēt trīs iepriekšējos kodeksus – Gregoriāna, Hermogeniāna un Teodisija, kā arī citus kodeksus, kas stājušies spēkā pēc tam.”*³

Otrajā ievadā Justiniāns skaidro, ka viņš paredz šā kodeksa mūžīgu spēkā esību tiesās, lai uz to varētu atsaukties visi advokāti un citi tiesību zinātāji, *“bet tiem tiek prasīts izmantot vienīgi konstitūcijas, kas ir iekļautas Mūsu kodeksā, un tie, kas uzdrošināsies rīkoties citādi, tiks sodīti par krāpšanas noziegumu”*⁴

Norūpējies par tiesību avotu daudzveidīgo interpretāciju iespējām, ievadvārdos ceturtajai kodeksa daļai, “Novelēm”, Justiniāns saka:

3 The Code. Concerning the Composition of a New Code. Pieejams: <https://www.uwoy.edu/lawlib/blume-justinian/ajc-edition-2/books/book1/Book%201-ConcerningCode.pdf> [skatīts 05.09.2025.].

4 The Code. Second preface. Concerning the Confirmation of the Code of Justinian. Pieejams: <http://legalhistorysources.com/Law508/Roman%20Law/PrefacesJustinianCodex.htm> [skatīts 18.10.2025.].

“Mēs esam pavēlējuši uzrakstīt to bez jebkādam divdomībām, tāpat kā tas darīts Manās “Institūcijās” un “Digestas”, lai viss, ko Mēs esam apkopājuši, ir skaidrs un saprotams.”⁵

Tādējādi Justiniāna kodekss kļūst par vienīgo un ekskluzīvo tiesību avotu, kura turpmāka skaidrošana ar ierastajām romiešu tiesību interpretācijas metodēm ir aizliegta. Sods par likumu komentēšanu un tādējādu satura sagrozīšanu bija deportācija, visa īpašuma konfiskācija un paša komentāra iznīcināšana.⁶ Neraugoties uz nozīmību, ko vēlākajos gadsimtos šis tiesību avots ieguva Rietumeiropas universitātēs, VI gadsimta Bizantijas juristu vidū kodekss imperatora iecerēto popularitāti diemžēl nepiedzīvoja tā vienkāršā iemesla dēļ, ka romiešu tiesību kodifikācija bija veikta no oriģinālajiem tekstiem latīņu valodā, bet bizantiešu juristu vairākums lietoja grieķu valodu.⁷ Bizantiešu juristi lasīja un piemēroja kodeksa tulkojumus grieķu valodā. *Corpus Iuris Civilis* ir pēdējais un vislielākais klasisko romiešu tiesību apkopojums latīņu valodā. Visi vēlākie bizantiešu tiesību kodeksi jau tiek rakstīti grieķu valodā.

Pēc tam kad daļas no *Corpus Iuris Civilis* bija pārtulkotas grieķu valodā, gandrīz 200 nākamos gadus Bizantijas juristi imperatoru uzdevumā jaunus tiesību kodeksus vairs neveidoja. Pēc imperatora Justiniāna izcilā tiesību sistematizācijas darba Bizantijas likumdošana un tiesību zinātne līdz VI gadsimta beigām sāka pakāpeniski panīkt. Valsts atbalsts juridiskajai izglītībai beidzās. Viena no problēmām Bizantijas tiesību attīstībā šajā periodā bija tā, ka latīņu valoda, kurā tika sarakstīti Institūcijas, Kodekss un *Digestas*, lielākajai daļai valsts iedzīvotāju jau bija slikti saprotama, ja ne pilnīgi nesaprotama valoda.⁸ Otra problēma bija tā, ka bizantiešu tiesības pamazām atteicās no romiešu tiesībās klasiskā privātautonomijas principa un aizvien vairāk virzījās centralizētas valsts birokrātiskas pārvaldes virzienā,⁹ kā arī tiecās risināt valsts un baznīcas ietekmes jomas. Trešais faktors, kas noteikti ietekmēja jurisprudences kā zinātnes turpmāko attīstību, bija fakts, ka 530. un 540. gadā Vidusjūras reģionā plosījās mēra pandēmija, kuras rezultātā gāja bojā 20–50 procenti attiecīgo reģiona

5 The Code. Third preface. Concerning the Amendments of the Code, of Our Lord Justinian, and the Second Edition of the Same. Pieejams: <http://legalhistorysources.com/Law508/Roman%20Law/PrefacesJustinianCodex.htm> [skatīts 18.10.2025.].

6 Ryszkowski, K. The Fate of the Roman Law in Eastern Europe since the Death of Justinian the Great until the Fall of Byzantine Empire. In: *Societas et Iurisprudentia*, vol. VIII, issue 3, 2020, pp. 76–92.

7 Stein, P. *Roman Law in European History*. Cambridge University Press, 2004, p. 35.

8 Lysenko, O. Jekloga 726 g. pamjatnik prava Vizantii jepohi ikonoborcestva i “pravovogo novatorstva». *Vestnik Moskovskogo Universiteta*, ser. 11. Pravo. 2014, No. 3.

9 Lipshic, E. Je. *Pravo i sud v Vizantii IV–VII vv.* Leningrad: “Nauka”, 1976, s. 9.

iedzīvotāju.¹⁰ Tādējādi arī Bizantijas teritorijā tiesību lietpratēju skaits strauji samazinājās. Šie faktori veido vairāku iemeslu kopumu, kas, pretēji Justiniāna iecerēm, veicināja nevis klasisko romiešu atdzimšanu Bizantijā, bet gan pakāpenisku lejupslīdi.

Grieķu valodā tulkotās romiešu tiesības pamazām sāka attālināties no to pirmatnējā koncepta. Pastāv viedoklis, ka tieši tulkošanas un valodu atšķirības dēļ bizantiešu juristiem varēja paslidēt garām izcilā romiešu jurista Ulpiāna (*Gnaeus Domitius Annius Ulpianus* (170–228)) koncepts, ka tiesības ir atvasinātas no taisnīguma. Latīņu valodā tā veidojās kā jēdziena *ius* (tiesības) atvasinājums no jēdziena *iustitia* (taisnīgums). Likumu apzīmēšanai latīņu valodā lieto vārdu *lex*, kas skan pavisam atšķirīgi no *ius*. Savukārt grieķu valodā ar vārdu *nomos* apzīmē gan *ius*, gan *lex*.¹¹ Ar laiku dabisko tiesību ideja pamazām izplēnēja. Tādējādi zuda arī izpratne par to, ka tiesības ir atvasinātas tieši no taisnīguma, bet tiesības un likums nav viens un tas pats. Šādi bizantiešu tiesībās radās iespēja ar laiku nostiprināties viedoklim, ka tiesības var būt atvasinātas vai nu no Dieva gribas, vai vienīgi no imperatora gribas. Par to liecina izvērstie imperatoru rakstītie priekšvārdi likumu kopojumiem.

Hronoloģiski nākamā nozīmīgākā tiesību kompilācija pēc *Corpus Iuris Civilis* ir 726. vai 741. gadā izdotā *Ecloga*. Vārds *Ecloga* varētu būt tulkojams kā “Izlase” vai “Izraksti”, un šis likumu kodekss, kas sastāv no 18 nodaļām grieķu valodā, ir sagatavots kā izraksti vai izlase no *Corpus Iuris Civilis*.¹² Šie likumi nav tieši noraksti no *Corpus Iuris Civilis*, jo, kā norāda imperatori Leons III (675–741) un Konstantīns V (718–775), kas šo likumu apstiprinājuši un uzrakstījuši tā ievadu, senās romiešu tiesības ir vienkāršotas un pārskatītas lielākā cilvēkmīlestības virzienā.¹³ Lai arī šī tiesību kompilācija iecerēta kā sekulāri likumi, kas galvenokārt regulē iedzīvotāju ikdienas civiltiesiskās un krimināltiesiskās attiecības, jau šajā likumā spilgti redzams, ka bizantiešu tiesībās atšķirībā no romiešu tiesībām dominējošā reliģija nosaka tiesību mērķus un uzdevumus. Piemēram, par jau piesaukto cilvēkmīlestību *Ecloga* ievadā tiesneši tiek instruēti vienādi likuma priekšā izturēties gan pret bagātiem, gan nabagiem un, kad nabags ar bagāto tiesājas, spriest lietu pēc vislielākās taisnības. Tādējādi tiek uzsvērts, ka Dieva svaidīto imperatoru izdoto likumu priekšā bagātie un nabagie ir vienlīdzīgi tāpat kā Dieva priekšā. Jau VIII gadsimta vidū bizantiešu tiesības sāk pamazām attīstīties citā, hierarhiski organizētas, centralizētas, reliģiski ideoloģiskas valsts virzienā, nevis turpina

10 Sk.: Maas, M. *Age of Justinian*. Cambridge University Press, 2005, p. 134.

11 Šarkič, S. *The Influence of Byzantine Law in East Central Europe*. In: Sály, P. (ed.) *Lectures on East Central European Legal History* (Second, Enlarged Edition). Miskolc-Budapest: Central European Academic Publishing, 2022, pp. 43–71.

12 Ibid.

13 *Jekloga*. Pamjatniki srednevekovoj istorii narodov central'noj i vostochnoj Evropy. Akademiya nauk SSSR, Institut Istorii, 1965, s. 41.

klasisko romiešu tiesību tradīciju. Romiešu tiesībās juristu viedokļi bija ļoti nozīmīgs tiesību avots – ne velti svarīgāko *Corpus Iuris Civilis* daļu, *Digestas*, veido tieši romiešu juristu viedokļi. Bizantiešu tiesībās imperatori pretendē būt par vienīgajiem oficiālajiem tiesību avotiem, par ko liecina ne tikai Justiniāna centieni padarīt savus kodeksus par vienīgo tiesību avotu un aizliegt tiesību interpretāciju, bet arī apjomīgais imperatoru Leona III un Konstantīna V dotais *Ecloga* priekšvārds.

Nākamais lielais bizantiešu tiesību jaunrades periods ir IX gadsimta beigās, kad tiek radīti bizantiešu tiesību avoti *Epanagoge* jeb *Eisagoge* (899), *Procheirion* (872) un visbeidzot apjomīgākā tiesību kompilācija *Basilica* (892). Visiem darbiem kopīgs ir tas, ka laicīgo tiesību saturs joprojām tiek pārņemts no *Corpus Iuris Civilis*, tikai to vienkāršojot un adaptējot atbilstoši laika ritējuma radītajām izmaiņām sabiedrībā. Papildus civilajām un kriminālajām tiesībām šajos tiesību apkopojumos ir arī bizantiešiem raksturīgās valsts un baznīcas administratīvās tiesības.¹⁴ Minēto tiesību kompilāciju vidū nozīmīgāko vietu ieņem *Basilica*, kuras vērtību laikabiedru acīs vairoja tas, ka beidzot bija parādījies visaptverošs, nevis fragmentārs *Corpus Iuris Civilis* kopsavilkums grieķu valodā.¹⁵ *Basilica* bija ļoti apjomīgs kodekss, kas sastāvēja no 60 nodaļām, un tam bija pievienoti paskaidrojoši komentāri.¹⁶ Kopš Justiniāna laikiem Bizantijā nevienam imperatoram nebija izdevies izveidot tik fundamentālu tiesību kodeksu.

Bizantijā, tāpat kā Rietumeiropā, kristīgā baznīca sāka veidot savu pārvaldības struktūru un ar reliģiskiem priekšstatiem ietiecās jomās, kas agrāk skaitījās sekulāras (piemēram, laulība, noziegumi, nodokļi, baznīcas tiesas). Tāpēc arī Bizantijā blakus laicīgajām tiesību kompilācijām un kodeksiem veidojās visai apjomīgs kanonisko tiesību korpuss. Nozīmīgākie šādi pareizticīgās baznīcas tiesību apkopojumi ir 50 iedaļu *Nomocanonos* ap VI gadsimta beigām un 14 iedaļu *Nomocanonos* VII gadsimta vidū. Tā kā baznīcām bija jāregulē jautājumi, kas agrāk bija visai sekulāras dabas, arī šo tiesību kompilācijās daudzi elementi tika aizgūti no *Corpus Iuris Civilis*, konkrēto tiesību

14 *Tellegen-Couperus, O.* A Short History of Roman Law. London: Routledge, 1990, p. 148; *Stein, P.* Roman Law in European History. Cambridge University Press, 2004, p. 35; *Šarkič, S.* The Influence of Byzantine Law in East Central Europe. In: *Sáry, P.* (ed.) Lectures on East Central European Legal History (Second, Enlarged Edition). Miskolc-Budapest: Central European Academic Publishing, 2022, pp. 43–71.

15 *Sherman, C. P.* The Basilica – a Ninth Century Roman Law Code Which Became First Civil Code of Modern Greece a Thousand Years Later. *University of Pennsylvania Law Review*, 1918, pp. 363–367.

16 *Tantalos, M.* Forms of Suretyship in the Peira in the Light of the Basilica. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 2021, pp. 93–124.

institūtu attiecīgi pielāgojot kristīgās baznīcas doktrīnai.¹⁷ Starp vēlāka perioda nozīmīgiem baznīcas tiesību kopojumiem jāmin *Syntagma Cononum*. Tas ir Mateja Blastaresa (*Matthaios Blastares, Ματθαῖος Βλαστάρης* (1240–1360)) sakārtots kanonisks krājums, kas izveidots 1335. gadā, tiesību normas izkārtojot alfabētiskā secībā ar 24 vispārīgām nodaļām un iedalot 303 nosaukumos (gan baznīcas tiesības, gan laicīgās tiesības). Interesanti, ka tiesības tiek sakārtotas nevis pēc institūtiem, bet alfabētiskā secībā pēc panta pirmā burta.¹⁸

Pastāv arī viedoklis, ka hellēniskā tiesību tradīcija atšķiras no romiešu tradīcijas ar to, ka hellēniskās tiesības ir nesistematizētas un nereflektīvas, tajās nav skaidra tiesību institūtu nodalījuma, šīs tiesības ir sinkrētiski saistītas ar reliģiju un ētiku, bet nav pietiekami no tām atdalītas.¹⁹ Turklāt laicīgās un kanoniskās tiesības, kā arī baznīcas tiesības impērijā bija tik ļoti savstarpēji saistītas, ka bija ārkārtīgi grūti nodalāmas.

*“Lielais Bizantijas sapnis, kas veidojās Bizantijas intelektuāļu prātos, attēloja universālu – visu pasauli aptverošu – kristīgu sabiedrību, ko administratīvi pārvalda imperators un garīgi vada Baznīca.”*²⁰

Citiem vārdiem sakot, bizantiešu tiesībās morāle un reliģija saplūda ar tiesību normām un likumdošanas centrā lika imperatoru, kas nav tipiski klasiskajām I–III gadsimta romiešu tiesībām.

Konstantinopole bija sava laikmeta kultūras, zinātnes un reliģijas centrs. Teritorijās mūsdienu Grieķijā, Bulgārijā, Serbijā un Rumānijā bizantiešu tiesības tika plaši pārņemtas un adaptētas lielākoties vienlaikus ar šo teritoriju oficiālu pāriešanu pareizticībā. Piemēram, *Ecloga* radīja gan daudz oficiālu, gan privātu atvasinājumu un tika tulkota slāvu, arābu un armēņu valodā, iekļaujoties gan kanoniskajās armēņu, gan koptu tiesībās.²¹ Vecākais saglabājies senslāvu juridiskais teksts ir Tautu tiesas likums (*Законь соудьньи людьмь*). Tā avots bija *Ecloga*, un tas tika sarakstīts vecajā baznīcslāvu valodā

17 Šarkič, S. The Influence of Byzantine Law in East Central Europe. In: *Sáry, P.* (ed.) *Lectures on East Central European Legal History* (Second, Enlarged Edition). Miskolc-Budapest: Central European Academic Publishing, 2022, pp. 43–71.

18 *Gretchen Mulcahy, R.* *Canon Law in Medieval Russia: The Kormchaia Kniga as a Source of Law*. University of London, 2001.

19 *Penskaja, T. M., Tonkov, E. E., Turanin, V. Ju.* K voprosu o haraktere recepcii vizantijskogo prava v srednevekovoj Rusi. *NOMOTHETIKA: Filosofija. Sociologija. Pravo*. 2020, 45 (4): st. 761–774.

20 *Ibid.*

21 *Humphreys, M. T. G.* *Law, Power, and Imperial Ideology in the Iconoclast Era*. Published to Oxford Scholarship Online: January, 2015, pp. 680–850.

IX gadsimta beigās vai X gadsimta sākumā un recipēts Morāvijā ap 870.–880. gadu.²² Piecdesmit iedaļu *Nomocanonos* senslāvu valodā pārtulkoja Sv. Metodijs (*Methodius, Μεθόδιος* (815–885)) (tas pats, kas kopā ar Sv. Kirilu radīja glagolisko alfabētu), un šī kompilācija kļuva par baznīcas tiesību pamatu kristietību pieņēmušajās slāvu zemēs. Lielākais IX gadsimta privātais bizantiešu baznīcas tiesību apkopojums *Nomocanonos Photios*, ko piedēvē Konstantinopoles patriarham Potijam (*Photius, Φώτιος* (815–893)), kļuva par baznīcas tiesību pamatbāzi Rutēnijā (mūsdienu Baltkrievijas, Ukrainas teritorija) un Balkānos.²³ *Basilica* Grieķijas teritorijā kā civiltiesību avots kalpoja līdz pat 1946. gadam.²⁴ Tāpat interesants ir fakts, ka Rumānijas teritorijā *Ecloga* bija spēkā esošs likums līdz 1928. gadam.²⁵

Secināms, ka visas Bizantijas laicīgo un kanonisko tiesību kompilācijas un kodeksi lielākā vai mazākā mērā balstījās uz *Corpus Iuris Civilis* esošā tiesību materiāla tālāku apstrādi, isināšanu, skaidrošanu un papildināšanu, kā arī tulkošanu grieķu valodā. Lai arī šiem likumu kodeksiem nav svarīgu tiesību avotu nozīmes bijušās Rietumromas impērijas teritorijās, tieši pretēja situācija vērojama Balkānu teritorijās un jo sevišķi Austrumslāvu teritorijās, kurās tādi koncepti kā “valsts likums” un “valsts oficiālā reliģija” tika ieviesti un nostiprināti vistiešākajā Bizantijas ietekmē.

Kristietības ienākšana Krievijā visbiežāk tiek datēta ar 988. gadu, kad Kijivas kņazs Vladimirs (*Володимѣръ Святославичъ* (958–1015)) pieņēma kristietību un sāka tautas masveida kristīšanu. Šis notikums, kas pazīstams kā Krievzemes kristības, iezīmē kristietības kā valsts reliģijas oficiālo sākumu Kijivas Krievzemē jeb Senajā Krievzemē. Šā notikuma dēļ Vladimiru mēdz dēvēt arī par Svēto Vladimiru. Kristietības ienākšana Krievzemē radīja istu tiesisko apvērsumu, jo radās pavisam jauna, liela sadzīves joma, kurā bija nepieciešama tiesiskā regulācija.²⁶ Slāvu izcelsmes pētnieku, jo sevišķi krievu

²² Šarkič, S. The Influence of Byzantine Law in East Central Europe. In: Sály, P. (ed.) Lectures on East Central European Legal History (Second, Enlarged Edition). Miskolc-Budapest: Central European Academic Publishing, 2022, pp. 43–71.

²³ Ryszkowski, K. The Fate of the Roman Law in Eastern Europe since the Death of Justinian the Great until the Fall of Byzantine Empire. *Societas et Iurisprudentia*, 2020, vol. VIII, issue 3, 2020, pp. 76–92.

²⁴ Sherman, C. P. The Basilica – a Ninth Century Roman Law Code Which Became First Civil Code of Modern Greece a Thousand Years Later. *University of Pennsylvania Law Review*, 1918, pp. 363–367.

²⁵ Humphreys, M. T. G. Law, Power, and Imperial Ideology in the Iconoclast Era. Published to Oxford Scholarship Online: January, 2015, pp. 680–850.

²⁶ Kravchenko, A. V. Vlijanie Vizantijskih pravovyh norm na juridicheskie pamjatniki Drevnej Rusi. *Filosofija prava*, 2014, No. 5(66).

pētnieku, vidū jautājums par Bizantijas tiesībām un to saistību ar Krievijas tiesībām ir nemainīgi aktuāls un detalizēti pētīts jautājums.²⁷

Viens no pirmajiem senkrievu tiesību pieminekļiem ir IX vai X gadsimta Svētā Vladimira ustavs (*Устав святого князя Владимира*). Tiek uzskatīts, ka starp Bizantijas *Nomokanonu* un Vladimira ustavu tomēr pastāv ievērojamas tiesiskā regulējuma atšķirības, jo pārņemtas ir tikai bizantiešu kanoniskās tiesību normas, taču tiesību normas, kas regulēja baznīcas civiltiesisko darbību, ir lokālas izcelsmes. Piemēram, no bizantiešu kanoniskajām tiesībām pilnībā pārņemta norma, ka baznīcai jāuzrauga tirdzniecības mēri un svāri; tas pats attiecas uz baznīcas tiesu darbības reglamentēšanu. Tāpat no bizantiešu tiesībām pārņemts baznīcas tiesu jurisdikcijas modelis.²⁸ Senkrievu pirmos likumu krājumus, piemēram, Krievu tiesa jeb *Русская Правда*, kā arī jau pieminēto Vladimira ustavu, pētnieki ir ļoti detalizēti analizējuši un vērtējuši to tiesību normu sasaisti ar konkrētiem Bizantijas tiesību avotiem, visvairāk tieši *Ecloga*. Piemēram, identificēts, kuras Krievu tiesas normas par bāreņu un atraitņu aizsardzību ir pārņemtas no *Ecloga II* grāmatas.²⁹ Tas pats attiecas arī uz tiesību normām, kas paredz kriminālatbildību par reliģiska rakstura noziegumu izdarīšanu, ķecerību, homoseksuālām attiecībām u. c. noziegumiem, kas par tādiem kļūst līdz ar pareizticības pieņemšanu par oficiālo reliģiju. Tomēr vadošais viedoklis ir tāds, ka senkrievu tiesībās *Ecloga* un citu Bizantijas likumu kodeksu normas ir pārņemtas tikai daļēji, pastarpināti un reizēm ievērojami lokalizējot. Turpretī baznīcas tiesību recepcijā aina ir pavisam pretēja – pastāv uzskats,

27 Sk. piemēram: *Lipshic, E. Je.* Pravo i sud v Vizantii IV–VII vv. Leningrad: “Nauka”, 1976.; *Jekloga.* Pamjatniki srednevekovoj istorii narodov central'noj i vostochnoj Evropy. Akademija nauk SSSR, Institut Istorii, 1965; *Kravchenko, A. V.* Vlijanie Vizantijskih pravovyh norm na juridicheskie pamjatniki Drevnej Rusi. Filosofija prava, 2014, No. 5(66); *Penskaja, T. M., Tonkov, E. E., Turanin, V. Ju.* K voprosu o haraktere recepcii vizantijskogo prava v srednevekovoj Rusi. NOMOTHETIKA: Filosofija. Sociologija. Pravo. 2020, 45 (4): 761–774; *Chemerinskaja, V.* Vlijanie Vizantijskogo prava na Drevnerusskoe i Rossijskoe zakonodatel'stvo x–xvii vv. (opyt sravnitel'nogo analiza). Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata juridicheskikh nauk, Moskva, 2004; *Shhapov, Ja. N.* Recepcija sbornikov Vizantijskogo prava v srednevekovykh Balkanskih gosudarstvah. Vizantijskij vremennik, 1976, t. 37; *Milov, L. V.* Vizantijskaja Jekloga i Prostrannaja russkaja Pravda (problemy recepcii). Drevnee pravo. 1998, No. 3, st. P 3–119.

28 *Kravchenko, A. V.* Vlijanie Vizantijskih pravovyh norm na juridicheskie pamjatniki Drevnej Rusi. Filosofija prava, 2014, 5(66).

29 *Chemerinskaja, V.* Vlijanie Vizantijskogo prava na Drevnerusskoe i Rossijskoe zakonodatel'stvo x–xvii vv. (opyt sravnitel'nogo analiza). Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata juridicheskikh nauk, Moskva, 2004.

ka Krievzemē tika pārņemts Bizantijas baznīcas modelis un tas galu galā ietekmēja arī to, kāds veidojās Krievzemes valsts modelis.³⁰

Viens no nozīmīgākajiem X gadsimta Krievzemes tiesību avotiem ir baznīcas tiesību apkopojums Kormčaja kniga (*Кормчая книга*). Kormčaja kniga bija atrodami gan hronoloģiski sakārtoti baznīcas kanoni, gan saīsināti Bizantijas civiltiesību likumi. Šā iemesla dēļ Kormčaja kniga var uzskatīt gan par centrālo viduslaiku Krievzemes kanonisko krājumu, gan par centrālo Krievzemes civiltiesību krājumu.³¹ Ir izpētīts, ka Kormčaja kniga Krievzemē iedibina Bizantijas pareizticīgās baznīcas modeli. Pastāv viedoklis, ka tieši Kormčaja kniga aizsāk tādu izpratni par attiecībām starp valsti un baznīcu, kas

*“balstījās uz bizantiešu ideju par symphonia – abām jurisdikcijām bija jādarbības pilnīgā saskaņā vienai ar otru. [...] Krievijas kanonisko tiesību sistēma, kas balstīta uz šo bizantiešu modeli, nodrošināja konstitūciju attiecībām starp baznīcu un valsti”.*³²

Bizantija nepazīna laicīgās varas un baznīcas varas konfrontāciju, kā to piedzīvoja Rietumeiropa investitūras strīda laikā. Konceptu par valsts un baznīcas saskaņu, *symphonia*, mantoja arī Krievzeme, un tam ir ļoti tālejošas sekas Krievijas valsts iekšpolitisko un ārpolitisko koncepciju evolūcijā.

1453. gada 29. maijā Konstantinopoli iekaroja turku Osmaņu impērija. Bizantijas impērija beidza pastāvēt. Tā kā Konstantinopoli mēdza saukt par otro Romu un bizantieši sevi dēvēja par romiešiem, līdz ar Konstantinopoles krišanu musulmaņu rokās beidza pastāvēt vairākus tūkstošus ilgā Romas impērijas tiešā pēctecība.

1472. gadā pēdējā Bizantijas imperatora Konstantīna XI brāļa meita Sofija Palaiologina (*Sophia Fominichna Palaiologina, София Фоминична Палеолог* (1449–1503)) tika izprecināta Maskavas lielkņazam Ivanam III (*Иван III Васильевич* (1440–1503)). Šīm laulībām bija būtiska simboliska nozīme, jo Ivans III sāka oficiāli sevi dēvēt par caru (tādējādi atsaucoties uz Bizantijas impērijas mantojumu) un lietot Bizantijas simbolu – divgalvaino ērgli.³³

30 Penskaya, T. M., Tonkov, E. E., Turanin, V. Yu. On the Question of the Nature of the Reception of Byzantine Law in Medieval Russia. *NOMOTHETIKA: Philosophy. Sociology. Law series*, 45(4), 2020, pp. 761–774.

31 Gretchen Mulcahy, R. Canon Law in Medieval Russia: The Kormchaia Kniga as a Source of Law. University of London, 2001.

32 Ibid., p. 198.

33 Sagała, M. Misja Władcy Trzeciego Rzymu w Posłaniu do Wielkiego Księcia Wasyla III. *Orientalia Christiana Cracoviensia*, 2019.

Faktam, ka Bizantijas princese ieprecējusies Maskavā, bija tālejoša nozīme arī politiskajā un diplomātiskajā līmenī. Šo laulību ietekme sniedzās tālāk par jaunu attiecību nodibināšanu, kā to parasti sagaida no monarhu laulībām. Tās noteica Bizantijas mantojuma nostiprināšanos Maskavā. Ar Sofijas Palaiologinas ierašanos Maskava vairs nebalstīja savu bizantisko mantojumu tikai liturģiskajā, reliģiskajā un kultūras tradīcijā, bet saskatīja tam arī tiešus dinastijas pamatus. Tās pavēra durvis centrālas valsts izveidei, kas tika veidota pēc Bizantijas impērijas parauga.³⁴

Pēc tam kad Romas pāvestam neizdevās organizēt krustakaru Konstantinopoles atgūšanai un tapa skaidrs, ka Konstantinopole paliks musulmaņu varā, aktuāls kļuva jautājums, kura valsts pārņems Bizantijas vadošo lomu pareizticīgās baznīcas aizsardzībai un nostiprināšanai. Mūks, igumens, Filofejs (*Филофей* (1465–1542)) no Pleskavas klostera vēstulēs Pleskavas lieldiakonam M. G. Misuram Munehinam un Maskavas lielkņazam Vasilijam III (*Василий III Иванович* (1505–1533)) izklāstīja Maskavas kā trešās Romas koncepciju.³⁵ Visticamāk Filofejs pirmo reizi izteica šo ideju vēstulē, kas rakstīta kādam lielkņaza ierēdnim ap 1523./1524. gadu. Vairākumā saglabāto kopiju šīs vēstules izšķirošā un bieži citētā daļa skan šādi:

“Tāpēc apzinies, Dieva un Kristus mīlotāj, ka visas kristīgās impērijas ir beigušās un ir apvienotas mūsu suverēnā vienotajā impērijā saskaņā ar pravietojumu grāmatām, un šī ir Krievijas impērija: jo divas Romas ir kritušas un trešā pastāv, un ceturtais nebūs.”³⁶

Mūsdienu pētnieki lielākoties ir vienisprātis, ka ģeopolitiskais konteksts, kādā varēja tapt trešās Romas koncepts, ir tāds, ka pēc Konstantinopoles krišanas 1453. gadā tikai viena konkrēta valsts spēja pārņemt vadību pareizticīgajā pasaulē. Lielāko daļu Bulgārijas, Serbijas un Rumānijas teritoriju turki jau bija iekarojuši tāpat kā Bizantiju. Kijivas metropole nonāca Polijas un Lietuvas Romas katoļu valdnieku varā. Palika

34 Garzaniti, M. Humanism, the Renaissance and Russian Culture between the 15th and 17th Centuries: Preliminary Thoughts. In: Essays on the Spread of Humanistic and Renaissance Literary Civilization in the Slavic World (15th–17th Century), *Siedina, G.* (ed.). Firenze University Press, 45, 2020, pp. 17–35.

35 Klimentko, A. N., Yurtaev, V. I. The “Moscow as the Third Rome” Concept: Its Nature and Interpretations since the 19th to Early 21st Centuries. *Geopolítica(s). Revista de estudios sobre espacio y poder*, vol. 9, núm. 2, 2018, 231–251.

36 Marshall, T. P. Moscow, the Third Rome: The Origins and Transformations of a Pivotal Moment, The National Council for Soviet and East European Research, 1997. Pieejams: <https://www.almendron.com/tribuna/wp-content/uploads/2018/11/1997-811-25-poe.pdf> [skatīts 10.06.2025.]. Svarīgi piebilst, ka Filofeja teksts ir rakstīts senkrievu baznīcas valodā un tulkojums ir tikai aptuvenš. Filofeja iecerētā domā, lietotie juridiskie termini var līdz galam nesakrist ar mūsdienu izpratni par, piemēram, jēdzienu “impērija”.

tikai Maskava.³⁷ Vairākums mūsdienu pētnieku var vienoties par šādiem diviem secinājumiem: 1) Filofejs, rakstot par Maskavu kā trešo Romu, bija domājis tikai (vai arī pamatā) nevis laicīgo impēriju, bet gan garīgo dimensiju – pareizticīgās baznīcas izplatību pasaulē; 2) Filofeja ideja tika no jauna atklāta tikai XIX gadsimta vidū; tas nozīmē, ka XVI gadsimtā un tam sekojošajos gadsimtos Filofeja doma bija maz pazīstama un viņš netika uzskatīts par kādas imperiālistiskās vai mesiāniskās idejas pamatlicēju.³⁸ Trešā Roma ir domāta “*nevis kā valstiski politiska vienība, bet gan garīga kristīga valstība*”. Svētnieks Filofejs, sekojot kristīgajai doktrīnai, uzskatīja, ka to nedrīkst iznīcināt, kamēr vien pastāv pasaule.³⁹

“Acīmredzot Filofejs uzskatīja, ka pēc Bizantijas impērijas krišanas atbildība par pareizticības pastāvēšanu, tās uzskatiem un vērtībām pilnībā nonāca Krievijas (toreizējās Maskavas lielkņazistes) pārziņā. Trešā Roma Pleskavas klostera vecākajam nav pilsēta, bet gan “mūsu suverēna ķeizārvalsts”, Maskava, Krievija kopumā kā garīga telpa, kas aptver pareizticīgo baznīcu un tās bērnus – krievu tautu, kuras ticība atšķiras no musulmaņu un katoļu-latīņu ticības.”⁴⁰

Maskavā nebija nekonfesionālas kultūras, tāpēc pirmskristietības romiešu idejas ietvars Krievijas zemē zaudēja savu sākotnējo nozīmi. Krievijā pastāvēja tikai garīgā literatūra, kurā nebija vietas ne filozofiskiem traktātiem, ne kodificētām tiesībām, un pat lietišķajai un administratīvajai sarakstei bija ļoti ierobežota ietekme līdz pat viduslaiku

37 Sagalo, M. Misja Władcy Trzeciego Rzymu w Posłaniu do Wielkiego Księcia Wasyla III. *Orientalia Christiana Cracoviensia*, 2019.

38 Sk. piemēram: Klimentko, A. N., Yurtaev, V. I. The “Moscow as the Third Rome” Concept: Its Nature and Interpretations since the 19th to Early 21st Centuries. *Geopolítica(s). Revista de estudios sobre espacio y poder*, vol. 9, núm. 2, 2018, 231–251; Sagalo, M. Misja Władcy Trzeciego Rzymu w Posłaniu do Wielkiego Księcia Wasyla III. *Orientalia Christiana Cracoviensia*, 2019; Dmitriev, M. B., Gur'janova, N. S., Bulanin, D. M., Sirenov, A. V., Korenevskij, A. V. Teorija “Moskva – Tretji Rim: Teksty i Konteksty”. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2023, 2(34), ijul'–dekabr'. Pieejams: <https://slavica-petropolitana.spbu.ru/images/2023-2/05-Moscow-Third-Pome-discussion.pdf> [skatīts 11.10.2025.]; Stefanovich, P. The Place of Rus' / Russia in the Eschatological Concepts in Muscovite State of the late 16th–mid-17th Centuries. In: *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2023.

39 Dmitriev, M. V., Gur'janova, N. S., Bulanin, D. M., Sirenov, A. V., Korenevskij, A. V. Teorija “Moskva – Tretji Rim”, Teksty i Konteksty. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2023, 2(34), ijul'–dekabr'. Pieejams: <https://slavica-petropolitana.spbu.ru/images/2023-2/05-Moscow-Third-Pome-discussion.pdf> [skatīts 11.10.2025.].

40 Klimentko, A. N., Yurtaev, V. I. The “Moscow as the Third Rome” Concept: Its Nature and Interpretations since the 19th to Early 21st Centuries. *Geopolítica(s). Revista de estudios sobre espacio y poder*, vol. 9, núm. 2, 2018, pp. 231–251.

beigām.⁴¹ Bizantijas askētiskā kultūras tradīcija, kas Krievijā nostiprinājās tās kristianizācijas sākumā, neizbēgami izraisīja to, ka krievu grāmatniecība un literatūra, itāļu pētnieces D. Pikio (*Daniella Piccio*) vārdiem runājot,

*“pārņēma tikai vienu savas (bizantiešu kultūras) attīstības fāzi, it kā atraujot tā laika Bizantiju no senatnes stumbra. Krievu intelektuāļi pievērsās grieķu tradīcijai nevis pēc kādām specifiskām tehniskām zināšanām, praktiskām zināšanām, bet gan lai apgūtu gudrību absolūtā nozīmē, tas ir, Patiesību, ko nesniedz cilvēku zinātne, bet gan dievišķā Atklāsme”.*⁴²

Krievijas intelektuālajā vidē nav intereses par romiešu pagānisko kultūru, bet intelektuālie centieni koncentrējas tikai uz romiešu un bizantiešu kristīgo kultūru.

XX gadsimta krievu publicists un filozofs Nikolajs Berdjajevs (*Никола́й Алекса́ндрович Бердя́ев* (1874–1948)) situāciju raksturo šādi:

*“Krievu mesianiskās apziņas vēsturē ļoti liela loma ir Filofeja vēsturiski filozofiskajai idejai par Maskavu kā trešo Romu. [...] Krievijas reliģiskais aicinājums, īpašais aicinājums, ir saistīts ar Krievu valsts lielumu un varenību, ar krievu cara īpašo nozīmi. Imperiālistiskais kārdinājums iekļaujas mesianiskajā apziņā.”*⁴³

Retrospektīvi atskatoties uz Krievijas attīstības vēsturi no XVI gadsimta līdz XX gadsimtam, var tikai konstatēt faktu, ka šajos gadsimtos Krievija izauga par lielāko valsti uz pasaules kartes, un šī valsts bija impērija, kuras centrā bija ar absolūtu varu apveltīts cars patvaldnieks. Krievija kļuva par milzīgu impēriju, kuras centrā bija pareizticīgais cars, un pareizticība izplatījās visos impērijas nostūros.

Amerikāņu vēsturnieks patvaldnieka lomu tautas acīs raksturo šādi:

“Krievu zemnieki lādēja visus zemes īpašniekus, policiju, vietējos varas nesējus un darbiniekus. Bet – nekad ne caru. Cars, kurš dzīvoja kaut kur tuvāk debesīm nekā zemei, nedarīja neko nepareizu. Viņš bija “cara tētiņš”, krievu tautas tēvs, un viņš nezināja, kādas ciešanas tautai jāpārdzīvo. Kāds krievu sakāmvārds skan: Dievs augstu, cars tālu. Ja vien mēs varētu tikt līdz caram un tam visu izstāstīt, mūsu

⁴¹ Dmitriev, M. V., Gur'janova, N. S., Bulanin, D. M., Sirenov, A. V., Korenevskij, A. V. Teorija “Moskva – Tretji Rim”, Teksty i Konteksty. Studia Slavica et Balcanica Petropolitana, 2023, 2(34), ijuļ'–dekabr'. Pieejams: <https://slavica-petropolitana.spbu.ru/images/2023-2/05-Moscow-Third-Pome-discussion.pdf> [skatīts 11.10.2025].

⁴² Pikio, D. Drevnerusskaja literatura. Jazyki slavjanskoj kul'tury. 2002, 352 s.; citēts pēc Penskaja, T. M., Tonkov, E. E., Turanin, V. Ju. K voprosu o haraktere recepcii vizantijskogo prava v srednevekovoj Rusi. NOMOTHETIKA: Filosofija. Sociologija. Pravo. 45(4), 2020, st. 761–774.

⁴³ Berdjajev, N. Ruskaja ideja. Moskva: AST, 1999, s. 13.

*bēdām būtu gals – šādu domu neskaitāmās variācijās atkārtoti simtiem krievu teiku.*⁴⁴

Krievijas teritorijai plešoties plašumā, to neizbēgami sāka skart Romas katoļu un protestantu valstis Eiropā, kuras bija devušas pa pilnīgi citu sabiedrības attīstības ceļu gan valsts un baznīcas attiecībās, gan ekonomikas struktūrā, gan tehnoloģiskajā attīstībā, gan politiskajā filozofijā, gan kultūrā un mākslā. Šo atšķirību uzskaitījumu varētu vēl turpināt. Saskarsmē ar Eiropas civilizāciju Krievijai bija jāatrod skaidrojums savai vietai un savai nozīmei pasaulē. Tieši pēc Pētera I (*Пётр I Алексеевич* (1672–1725)) mēģinājumiem “civilizēt un eiropēizēt” Krieviju radās krasa nepieciešamība vai nu mēģināt panākt un noķert Eiropu pa to pašu attīstības ceļu, kādu bija gājusi Rietumeiropa pēc Romas impērijas sadalīšanās, vai rast pamatojumu tam, kāpēc Krievija ir unikāla, īpaša un tai nav jālidzinās ne Eiropai, ne arī kādam citam paraugam pasaules valstu vidū. XIX gadsimta pirmajā pusē ideja par Krieviju kā valsti, kas koncentrējas nevis uz materiālajiem labumiem un ārēju spožumu, bet gan kā valsti, kas seko tikai un vienīgi patiesām vērtībām un dziļam garīgumam, sāka iegūt savu pašreizējo “noformējumu”.

Redzamākā šāda intelektuālā kustība Krievijā bija slavofili. Slavofilu kustība izveidojās XIX gadsimta 30. gados no vācu filozofijas studentu aprindām, kurus ļoti iedvesmoja Frīdriha Šellinga (*Friedrich Wilhelm Joseph Schelling* (1775–1854)) idejas. Intelektuālās kustības centrs bija Maskavā un piesaistīja turīgus, labi izglītus un daudz ceļojošus vecās aristokrātijas pārstāvjus. Starp tās vadītājiem bija Aleksejs Homjakovs (*Алексе́й Степа́нович Хомяко́в* (1804–1860)), brāļi Konstantīns un Ivans Aksakovi (*Константи́н Серге́евич Акса́ков* (1817–1860); *Ива́н Серге́евич Акса́ков* (1823–1886)), brāļi Ivans un Pjotrs Kirejevski (*Ива́н Васи́льевич Кире́евский* (1806–1856); *Пётр Васи́льевич Кире́евский* (1808–1856)), kā arī Jurijs Samarins (*Ю́рий Фёдорович Самáрин* (1819–1876)). Viņu individuālās intereses aptvēra plašu tēmu loku, tostarp filozofiju, vēsturi, teoloģiju, filoloģiju un folkloru. Taču viņi visi secināja, ka Krievijai nevajadzētu izmantot Rietumeiropu kā modeli savai attīstībai un modernizācijai, bet gan sekot kursam, ko nosaka tās raksturs un vēsture. Slavofili uzskatīja krievu zemnieku sādžu par nesagrozītu kristīgās kopienas modeli. Slavofili uzskatīja, ka autokrātiskā valdības forma ir ļoti piemērota garīgi vienotai tautai. Uzskatot Krieviju par potenciāli spējīgu attīstīties saskaņā ar “*kristīgās kopienas modeli, slavofili arī uzskatīja, ka pēc šādas sabiedrības izveidošanas Krievijas pienākums būs atdzīvināt Rietumus, no jauna ieviešot tur garīgās vērtības, lai aizstātu racionālismu, materiālismu un individuālismu*”.⁴⁵

44 Masijs, R. K. Nikolajs un Aleksandra. Rīga: Avots, 1994, 20. lpp.

45 Chapter Slavophiles: Britannica. Pieejams: <https://www.britannica.com/topic/Slavophile> [skatīts 11.10.2025.].

Jau pieminētais Ivans Kirijevskis raksta:

“Pareizticīgo baznīcas tēvu mācība sasniedza Krieviju, tā teikt, līdz ar kristīgo baznīcu zvanu pirmajiem skaņām. Tieši viņu vadībā veidojās patiesais krievu prāts, kas ir krievu dzīves pamatā. Plašā Krievijas zeme, pat sadalīta sikās kņazistēs, joprojām apzinājās sevi kā vienotu dzīvu organismu. Tās smaguma centrs nebija tik daudz kopīgajā valodā, cik kopīgajā pārliecībā, kas izrietēja no kopīgas ticības Baznīcas mācībai.”⁴⁶

Kā jau minēts, slavofili pretstatīja krievu patieso un dziļi garīgo pasaules skatījumu Rietumeiropas intelektuālajai kultūrai, kura XIX gadsimtā sākumā balstījās uz racionālu, “vēsu” prātu un sekulāra rakstura filozofiju:

“Tikai dažus krievus, un arī tos tikai uz brīdi, fascinēja šīs mulķīgās sistēmas virspusējais mirdzums; viņus maldināja šis mākslīgais skaistums, kas bija sapuvis līdz pašiem pamatiem. Taču lielākā daļa cilvēku, kas sekoja Rietumu domāšanas parādībām, apzinājās Rietumu civilizācijas nepilnības un pievērsa uzmanību tiem kultūras principiem, kurus Rietumi nebija novērtējuši, kuri savulaik bija veidojuši krievu dzīves pamatu un kurus joprojām var atrast, neraugoties uz Eiropas ietekmi.”⁴⁷

Viens no ietekmīgākajiem slavofiliem Vladimirs Solovjovs (*Владимир Сергеевич Соловьёв* (1853–1900)) citu slavofiliem raksturīgu uzskatu vidū bija pazīstams arī ar ideju par tā saucamo pasaules monarhiju. Sacerējumu “Pasaules monarhija” viņš iesāk ar vārdiem:

“Cilvēce, lai arī sadalīta daudzās atsvešinātās un karojošās ciltīs un tautās, nekad nav zaudējusi apziņu par savu iekšējo vienotību un vēlmi īstenot šo vienotību tautātāmā veidā. Viens no veidiem, kā sasniegt šo mērķi, vēsturiski ir bijusi pasaules monarhija, tas ir, pēc iespējas lielāka skaita (ideālā gadījumā visu) tautu apvienošana (sākotnēji ar iekarošanas palīdzību) zem kopīgas monarhiskas varas, lai nodibinātu mieru un likumīgu kārtību pēc iespējas plašākās robežās (ideālā gadījumā visā pasaulē).”⁴⁸

⁴⁶ Kireyevsky, I. On the Nature of European Culture and on Its Relationship to Russian Culture. Pieejams: <https://www.themontrealreview.com/2009/European-Culture-Russian-Slavophile-Culture.php> [skatīts 12.10.2025.].

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Solov'ev, V. S. Vsemirnaja monarhija. Pieejams: http://az.lib.ru/s/solowxew_wladimir_sergeewich/text_1892_vsemirnaya_monarhia.shtml [skatīts 25.09.2025.].

Šī ideja bija auglīga slavofilu vidē un radās kā abstrakcija, kas nenosauc vārdā, kuras valstis būtu jāapvieno un kurā valstī jāinkorporē. Tomēr pamazām šī ideja ieguva konkrētizāciju, piemēram, slavofila un arī dzejnieka Fjodora Tjučeva (*Фёдор Иванович Тютчев* (1803–1873)) politiskajos traktātos.

Var pieņemt, ka Fjodora Tjučeva centrālā politiskā ideja ir tā, ka Eiropa nenozīmē tikai Rietumeiropu. Arī Krievija ir Eiropa, tikai autentiskāka un īstāka. Tjučevs uzskatīja, ka Rietumus gadsimtiem ilgi ir veidojušas kļūdas, egoisms un alkatība. Rietumu tautām bija tikai viena Eiropa – Rietumeiropa. Bet vienmēr ir bijusi arī cita Eiropa – slāviskie Austrumi ar Krieviju kā tās garīgo centru. Viņš aicināja savus Rietumu lasītājus no jauna atklāt Krieviju kā aizmirsto Austrumu impēriju – joprojām dzīvo un likumīgo vecā kristīgā “ķeizara” pēcteci. Viņš apgalvoja, ka Krievijas cars atšķirībā no sašķeltajiem un revolūciju satriektajiem Rietumu monarhiem ir vienīgais suverēns, kas palicis uz zemes, ar savu “varas principu”, ko sankcionējusi un apstiprinājusi pati senā Austrumu baznīca un seno kristīgo tradīciju glabātāja.⁴⁹

Nelielajā 1850. gadā Parīzē publicētajā darbā “Krievija un Rietumi”, kurā attēlota Krievija, kas pasaules garīgajā telpā pretstāv viltus kristietībai un apgaismības idejām, viņš raksta:

*“Šie divi spēki šodien stāv viens otram pretī, un rīt, iespējams, tie sadursies. Starp tiem nav iespējami nekādi izlīgumi vai vienošanās. Viena dzīvība nozīmē otra nāvi. Viņu cīņas iznākums, lielākā cīņa, kādu pasaule jebkad ir pieredzējusi, noteiks visu cilvēces politisko un reliģisko nākotni nākamajos gadsimtos.”*⁵⁰

Lai gan pats Tjučeva traktāts tieši nerunā par Eiropas “iestāšanos” Krievijas impērijā, nepabeigtā traktāta “Krievija un Rietumi” ar roku rakstītajos melnrakstos atrodama šādas pārdomas: “...*Austrijas uzņemšana ir ne tikai nepieciešama Krievijas kā slāvu impērijas papildinājums, bet arī Vācijas un Itālijas, divu impērijas valstu, pakļaušana tai [Krievijai].*”⁵¹

XIX gadsimta vidū Krievijas intelektuālajā aprindās radās kustība, kas izveidoja ideju par Krievijas īpašo nozīmi un īpašo misiju visas pasaules vēsturē. Slavofilu veidotajam Krievijas konceptam raksturīgi šādi elementi: 1) Krievija ir Bizantijas impērijas garīgā mantiniece; 2) Krievijas sabiedrību raksturo pirmatnējas, patiesi garīgi dziļas

⁴⁹ Tsonchev, T. S. Russia and the West: Fyodor Tyutchev on Russian Exceptionalism. The Montréal Review, September 2018. Pieejams: <https://www.themontrealreview.com/2009/Russia-and-the-West-Fyodor-Tyutchev-on-Russian-Exceptionalism.php> [skatīts 15.09.2025.].

⁵⁰ *Evlampiev, I.* The Idea of a World Empire of Culture in the Views of V. S. Solovyov and in the Russian Socio-political Consciousness of the XIX century. Solov'evskie issledovaniya, 2023.

⁵¹ Ibid.

un neizmainītas kristietības praktizēšana; 3) Krievijas tautai, pretēji rietumeiropiešiem, nav svarīga sekulāri materiālistiskā sadzīves puse un sekulāra rakstura inteliģence; 3) Krievija visās tās politiski kulturālajās un sadzīves izpausmēs ir atšķirīga no Rietumeiropas, kura novērsusies no patiesajām vērtībām, un tas piešķir Krievijai morālu pārākumu par citām valstīm; 4) Krievijas unikālā autentiskuma un patieso kristietības tradīciju saglabāšana dod Krievijai milzīgu potenciālu inkorporēt sevī citas valstis un zemes, lai arī tās atgūtu (Rietumeiropa) vai iegūtu (pārējā pasaule) patiesās vērtībās balstītu valstiskumu. Apkopojot minētos secinājumus, vēlreiz var citēt Nikolaju Berdjajevu, ka tādējādi “*imperiālistiskais kārdinājums iekļaujas mesianiskajā apziņā*”.

Atsevišķa liela pētījuma vērts būtu jautājums par to, kā šī mesianiski imperiālistiskā ideja tika transformēta pēc 1917. gada sociālistiskās revolūcijas, kad Maskava kļuva par centru, zem kura virsvadības tika aicināti apvienoties visas pasaules proletārieši.⁵² Iespējams, tieši XX gadsimtā kā nekad agrāk Krievija bija vistuvāk Vladimira Solovjova iezīmētajam mērķim izveidot pasaules monarhiju vienas impērijas ietvarā.

Arī mūsdienu Krievijas ārpolitiskā doktrīna pamatā turpina iesākto naratīvu par Krievijas kā unikālas civilizācijas īpašo vietu pasaules notikumu epicentrā. Ideja, ka Krievija ir vieta, valsts, tauta vai pat civilizācija, kas pārstāv “īsto Eiropu”, kļuva ievērojama Krievijas politiskajā diskursā un ideoloģijas radīšanā šajā tūkstošgadē. “Īstā Eiropa” šajā kontekstā galvenokārt nozīmē antiliberālu vai neliberālu Eiropu, kas aizstāv tā sauktās kristīgās “tradicionālās vērtības”.⁵³ Lai gan daudzi Krievijas likumi paši par sevi tieši neatsaucas uz Rietumiem, pastāv diskurss, kas tos raksturo kā aizstāvēšanos pret Rietumeiropas viltus “tradicionālajām vērtībām”. Bieži minēts piemērs šajā ziņā ir Putina runa Valdaja klubā 2013. gadā, kurā viņš apsūdzēja Rietumus savu sakņu nodevībā. Šajā diskursā “Eiropa” un “Rietumi” nav viens un tas pats, savukārt Krievija tiek attēlota kā “antirietumu Eiropas civilizācija”.⁵⁴

2020. gadā Krievija papildināja savu Konstitūciju ar 67.¹ pantu, kura pirmās trīs daļas skan šādi:⁵⁵

52 “Пролетарии всех стран, соединяйтесь!” bija oficiālais PSRS sauklis, kas visās PSRS republiku valodās bija rakstīts PSRS ģerbonī.

53 Mjør, K. J. Russia – the “True Europe” or a “Unique Civilization”? Towards a Genealogy of two Post-Soviet Ideas. SCANDO-SLAVICA, vol. 70, No. 1, 2024, pp. 147–164. Pieejams: <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/00806765.2024.2317365?needAccess=true> [skatīts 11.10.2025.].

54 Ibid.

55 Constitution of the Russian Federation (12.12.1993). Pieejams: <https://constitution.garant.ru/english/> [skatīts 11.10.2025.].

1. *Krievijas Federācija savā teritorijā ir PSRS tiesību pārņēmēja, kā arī PSRS tiesību pārņēmēja (pēctecības valsts) attiecībā uz dalību starptautiskajās organizācijās, to struktūrvienībās, dalību starptautiskajos līgumos, kā arī attiecībā uz PSRS saistībām un aktīviem, ko paredz PSRS starptautiskie līgumi ārpus Krievijas Federācijas teritorijas.*
2. *Apvienota tūkstošgadīgā vēsturē, Krievijas Federācija, sargājot senču piemiņu, kuri mums nodevuši ideālus un ticību Dievam, kā arī Krievijas valsts attīstības nepārtrauktību, atzīst valsts vēsturiski nodibināto vienotību.*
3. *Krievijas Federācija godina Tēvzemes aizstāvju piemiņu un nodrošina vēsturiskās patiesības aizsardzību. Ir aizliegts noniecināt tautas varonīgo darbu nozīmi, aizstāvēt Tēvzemi.”*

Vēsturisko tiesību doktrīna māca, ka tiesību normas rodas no tautas apziņas un tautas atmiņas. Šī tiesību norma ir piemērs tam, kā vēsturiskās tiesību doktrīnas elementi ieaužas mūsdienu tiesībās. Konstitūcija ir dokuments, kurā katra valsts juridiskā izteiksmē noformē savas svarīgākās vērtības. Krievijas Konstitūcijā XXI gadsimtā tiek ietverta atsauce uz senču dotajiem ideāliem un taisnīguma meklējumiem pareizticīgajā baznīcā, tātad arī uz Bizantijas mantojumu, tai skaitā Bizantijas un Krievijas kanonisko tiesību saikni. Neraugoties uz to, ka komunisma ideoloģija noliedz reliģiju, pareizticības mantojums un bizantiskais mantojums ir iznests cauri padomju gadiem un turpina manifestēties šābrīža Krievijas Federācijas Konstitūcijā kā vienots veselums, caur kuru šī valsts vērtē gan savu, gan citu valstu lomu un vietu pasaules vēsturē.

KOPSAVILKUMS

Bizantijas imperatori visā Bizantijas pastāvēšanās laikā veltīja lielas pūles un piešķīra svarīgu nozīmi likumu tiesību jaunradei oficiālās likumdošanas ceļā. Pamatā šie likumu kopojumi bija romiešu tiesību kompilācijas un adaptācijas uz Justiniāna kodeksa bāzes. Tomēr Bizantija nebija sekulāra valsts kā Romas republika, kristietība bija Bizantijas oficiālā reliģija. Tāpēc romiešu likumi Bizantijā ar laiku aizvien vairāk saplūda ar kanoniskajām tiesībām.

Pēc kristīgās baznīcas sašķelšanās 1054. gadā Bizantijas kulturālā ietekme Rietumeiropā krietni mazinājās, tādēļ Bizantijas tiesības bijušajā Rietumromas teritorijā bija maz pazīstamas. Turpretī valstīm, kas radās bijušajā Austrumromas impērijas teritorijā – Bulgārijā, Serbijā, Morāvijā un arī Armēnijā –, Konstantinopole joprojām bija ietekmīgs reliģiskās un laicīgās kultūras centrs, un šajās valstīs Bizantijas likumu kodeksi, jo sevišķi *Ecloga*, tika plaši recipēti un lokalizēti.

Tas vislielākajā mērā attiecas arī uz austrumslāvu zemēm un Krievzemi, kas 988. gadā no Bizantijas pārņēma pareizticību kā oficiālo valsts reliģiju. Līdz ar šo reliģiju Krievzemē tika pārnesti arī likumi, kas nosaka baznīcas iekārtu un darbību, kā arī tās attiecības ar valdnieku. Kā svarīgāko šādu recipēto tiesību avotu var minēt Kormčaja

knīga (*Кормчая книга*). No Bizantijas Krievzemē tika pārņemts arī *symphonia* koncepts, kas paredz, ka valdnieks un baznīca, lai arī katrs atšķirīgā kompetencē, visās lietās darbojas kopīgi un viena mērķa vārdā. Valstij un baznīcai bija vienoti mērķi – aizstāvēt vienīgo patieso kristīgo baznīcu.

Līdz ar bizantiešu kanoniskajām tiesībām Krievzemē fragmentāri ienāca arī bizantiešu civiltiesības, tomēr pētnieki ir vienisprātis, ka nekāda mērķtiecīga un apjomīga bizantiešu civilo jeb laicīgo tiesību pārņemšana Krievzemē nenotika. Krievzeme, lai arī pārņēma pareizticību no Konstantinopoles, šajā laikā bija tikai viena no vairākām jaunajām valstīm, kas ieviesa Bizantijas kristietības modeli.

Pēc Konstantinopoles krišanas musulmaņu rokās Maskavijas lielkņazs apprecēja pēdējā Bizantijas imperatora brāļameitu Sofiju Palaiologinu, sāka saukt sevi par caru (no romiešu *caesar*) un lietot Bizantijas divgalvainā ērgļa simbolu. Kopš XVI gadsimta sākuma un vēlākos gadsimtos sāka izplatīties Krievijas valstiskuma koncepts “Maskava ir trešā Roma”. Mūsdienās ir izpētīts, ka tā pirmavots varētu būt Pleskavas klostera vadītājs mūks Filofejs. Šis koncepts balstās uz trim pamattēzēm: 1) Krievzeme pārņēma gan Bizantijas ticību, gan baznīcas darbības modeli; 2) Krievzeme pēc 1453. gada Konstantinopoles sakāves bija vienīgā autonomā pareizticīgā valsts kristīgajā pasaulē; 3) Krievijas carus ar Bizantijas imperatoriem saista tiešas dinastijas attiecības.

Likumu, sekulārās kultūras vai tehnoloģiju un zināšanu recepcija šajā periodā no Bizantijas uz Krievzemi nenotika. Rietumeiropa, kurai krievu inteliģence vēlākos gadsimtos aizrādīja “*pārlietu fascinēšanos ar pagānisko romiešu kultūru*”, virzījās pavisam citā politikas, kultūras, zinātnes un ekonomikas attīstības ceļā, tai skaitā pievērstās romiešu tiesību recepcijai un savas laicīgās un arī kanoniskās tiesības veidoja, balstoties uz romiešu tiesību pamatiem.

Krievijā par vienīgo garīgās kultūras attīstības vektoru un virzītājspēku palika pareizticīgā baznīca. XIX gadsimta sākumā grupa ietekmīgu intelektuāļu, kas bija mācījušies Eiropas universitātēs un labi pārzināja arī Eiropas vērtības, izvirzīja tēzi, ka Krievija, pretstatā Eiropai, ir saglabājusi unikālu un autentisku kristīgo baznīcu un kristīgajam dzīvesveidam raksturīgu valsts modeli ar patvaldnieku tās centrā. Šīs tēzes nosaka to, ka Krievijas misija pasaulē ir mantota no Bizantijas, un tā ir – nest visai pasaulei vienīgo pareizo ticību, pārvarēt visas sadzīviskās grūtības, lai sasniegtu garīgo mērķi – nostiprinātu patiesu, taisnīgu un autentisku sabiedrības pārvaldības modeli, tas ir, pareizticīgo baznīcu. Ar laiku šīs tēzes tika apdarinātas ar vairākiem faktiskiem vai tikai iedomātiem ilustratīviem piemēriem par to, ka Krievija ir ne tikai formāla, bet arī patiesa un īsta Bizantijas mantiniece ar visām no tā izrietošajām tiesībām. Krievu filozofs Nikolajs Berdjajevs ir secinājis, ka šāda mesianiska misija ir Krievijas imperiālistiskās ideoloģijas pamats.

Šī imperiālistiskā ideoloģija Krievijā turpina pastāvēt arī šobrīd. To iezīmē gan asa ideoloģiska pretstāvēšana Eiropas vērtībām, gan centieni inkorporēt Krievijā citas valstis un teritorijas. Šajā nelielajā rakstā ir uzsvērts tas, ka Krievijā šāds pasaules uzskats nav

nejaušs un nav radies nesen. Tas ir veidojies gadsimtu gaitā, aizvien nostiprināts un konkretizēts tā detaļās. Tas nemainās, pat ja Krievijā mainās valsts iekārtas un konstitūcijas.

Pārfrāzējot profesora Lazdiņa teikto – Krievijas tiesību vēsture nodrošina izpratni par Krievijas valsts ģenēzi un evolūciju, atbildot uz jautājumu, kāpēc šī valsts ir tāda, kāda tā ir, un kāpēc tā nebūs tāda, kādu eiropieši to labprāt vēlētos.